

УДК 343.326:343.97:343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.43>

Черниш Ю.П.

*аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТИПОЛОГІЯ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ У СФЕРІ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Вступ. Контрабанда культурних цінностей, що вчиняється організованими злочинними групами (далі – ОЗУ), має низку специфічних криміналістичних ознак. Її підвищена суспільна небезпека зумовлена, зокрема, тим, що члени таких груп мають доступ до більш складних, продуманих і технічно вдосконалих способів здійснення кримінального правопорушення. Як наслідок, розширюється географічний масштаб контрабандної діяльності, підвищується її інтенсивність та збільшується розмір завданих державі та культурі збитків.

До того ж, ОЗУ мають значно вищий рівень конспірації, що дозволяє їм ефективніше маскувати свою діяльність, ускладнюючи її виявлення та документування правоохоронними органами. Такі групи можуть діяти із чітко розподіленими ролями, мати власні канали переміщення цінностей через кордон, корумповані зв'язки, а також використовувати підроблену документацію.

Окремі організовані групи можуть бути вузько спеціалізованими, тобто зосереджувати свою діяльність виключно на контрабанді певного виду культурних цінностей – наприклад, лише на картинах, іконах, антикварних предметах або дорогоцінних каменях і ювелірних виробках. Така спеціалізація дозволяє їм накопичувати відповідні знання, налагоджувати канали збуту й ефективніше уникати виявлення та відповідальності.

Слід підкреслити, що ОЗУ, діяльність яких спрямована на вчинення контрабанди культурних цінностей, не є однотипними в силу ряду як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Тривалість їх функціонування, сукупний

злочинний досвід членів злочинного угруповання, рівень організованості та складність контрабандних схем відбиваються як на структурі та характеристиці самих ОЗУ, так і на організаційних, тактичних та методичних особливостях виявлення, викриття та розслідування їх злочинної діяльності.

У контексті сучасних викликів, пов'язаних із цифровізацією комунікацій, трансформацією «чорного ринку» культурних цінностей, активізацією транснаціональних злочинних зв'язків, а також зростанням ризиків незаконного переміщення об'єктів культурної спадщини в умовах збройних конфліктів, науково обгрунтоване розмежування типів ОЗУ набуває особливої актуальності. Воно дозволяє не лише систематизувати наявні знання у сфері криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди культурних цінностей, але й слугує підґрунтям для вдосконалення методик розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень з урахуванням специфіки діяльності організованих злочинних формувань різного рівня.

Тому **мета даної статті** полягає у визначенні типів організованих злочинних угруповань, що вчиняють контрабанду культурних цінностей. Характеристика типів таких ОЗУ має теоретичну та практичну цінність, впливаючи на формування криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей, визначення напрямів і обсягу доказування, побудову слідчих версій, а також вибір оптимальних тактичних прийомів і методів проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика протидії організованих злочинній діяльності, у тому числі в частині контрабанди культурних цінностей, неодноразово ставала предметом наукових досліджень представників криміналістики, кримінології, кримінального права, а також фахівців у сфері охорони культурної спадщини. У наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених розкрито окремі аспекти правової природи культурних цінностей, особливості їх кримінально-правової охорони, проблеми кваліфікації контрабанди, а також загальні питання виявлення та розслідування діяльності ОЗУ.

У межах криміналістики окремі питання виявлення, фіксації, збирання та дослідження доказів, пов'язаних із незаконним переміщенням культурних цінностей через митний кордон, розглядаються у роботах О.В. Заверховського, Т.Г. Каткової, О.С. Кофанової, Я.В. Фурмана, О.І. Хараберюша, В.М. Шевчука та деяких інших.

Що стосується дослідження проблематики організованої злочинної діяльності та структури, видів, типів організованих злочинних угруповань, то до розробки даної тематики зверталися такі науковці, як С.В. Албул, Л.І. Аркуша, А.А. Вознюк, В.Л. Грохольський, В.Г. Гончаренко, Є.В. Горобець, Р.М. Дударець, І.І. Іванчишин, М.В. Корнієнко, В.О. Коновалова, Д.О. Мартиненко, О.С. Тарасенко, Р.С. Тютюнник, Д.М. Цехан, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та інші. Разом із тим аналіз наявних наукових джерел свідчить, що питання типології організованих злочинних угруповань саме у сфері контрабанди культурних цінностей досліджені фрагментарно та, як правило, без урахування сучасних трансформацій «чорного ринку» культурних об'єктів, цифровізації злочинної діяльності, зростання ролі транснаціональних зв'язків і використання легального арт-ринку як прикриття незаконних операцій.

Виклад основного матеріалу. У постанові Верховного суду України від 14 листопада 2018 року говориться, що визначальною

рисою організованої групи є стійкість такого об'єднання, яка розкривається через стабільність злочинної діяльності та згуртованість членів злочинної групи. Стабільність організованої групи проявляється у її системній протиправній діяльності та безпосередній організованості. Певний рівень організованості досягається за рахунок тривалого функціонування злочинного об'єднання, що передбачає підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль задля досягнення цілей діяльності ОЗУ, детальний розподіл між ними обов'язків та ролей під час учинення конкретних епізодів злочинної діяльності, складання плану, визначення способів його виконання. Стабільність організованої групи досягається за рахунок її здатності до заміни учасників, застосування засобів прикриття своєї діяльності, наявності фінансових та інших матеріальних засобів, які використовуються безпосередньо для забезпечення функціонування групи.

Атрибутами згуртованості групи виступають: наявність внутрішніх взаємозв'язків між учасниками групи; система злочинних правил поведінки; функціонально-рольовий розподіл учасників групи; високий рівень узгодженості дій учасників; існування єдиного плану злочинної діяльності; поінформованість учасників групи щодо змісту такого плану та їхньої ролі у реалізації злочинної схеми [3].

На думку В.М. Варцаби, злочинне угруповання є специфічним видом суб'єкта групової злочинної діяльності, що вирізняється підвищеним рівнем організованості, стабільністю, взаємозв'язком між учасниками, відтворюваністю складу, а також чіткою ієрархічною структурою. Дослідник додатково виокремлює низку характерних ознак, які властиві організованому злочинному формуванню. До таких ознак належать: тривалість існування злочинної структури; її здатність до відновлення після втрат; спеціалізація діяльності (наприклад, контрабанда, рекет, торгівля зброєю); жорстка внутрішня дисципліна; впровадження власних правил, норм і «законів»

поведінки; наявність лідера (організатора), що має авторитет та здійснює контроль над іншими учасниками; чіткий розподіл функцій і завдань серед членів угруповання. Крім того, ознаками такого формування є: прагнення до збагачення через вчинення кримінальних правопорушень; використання засобів маскування та захисту від правоохоронних органів; утворення так званого «общака» – спільного фонду для фінансування діяльності угруповання; створення системи внутрішніх «заохочень» і «каральних» заходів; підтримка ув'язнених або засуджених членів угруповання; активна вербовка нових учасників; використання зв'язків з представниками влади, органів управління і правоохоронних структур; налагоджені зв'язки з іншими регіональними угрупованнями, у тому числі з міжнародними кримінальними структурами; спроби впливу або безпосереднього проникнення у владні й політичні інститути [2].

Специфіка вираженості наведених рис (ознак) ОЗУ та їх прояв безпосередньо впливають як на особливості структури, так і специфіку й тривалість функціонування такого злочинного утворення. У світлі цього у криміналістичних дослідженнях існують різні підходи до класифікації ОЗУ, визначення рівнів, типів злочинних формувань.

Л.І. Аркуша пропонує розрізняти ОЗУ у залежності від рівня організованості їх злочинної діяльності, зокрема:

- «злочинна група, що виникає за попередньою змовою про спільне вчинення кримінальних правопорушень, у низці випадків без визначеного лідера (як зародковий стан організованої злочинної діяльності);

- організована злочинна група (ОЗГ) із чітким розподілом ролей, суворою співвідповідністю, стійкістю (наприклад, організовані злочинні групи здирників, шахраїв, бандитські організовані злочинні групи);

- злочинна організація як стійке, ієрархічно організоване об'єднання осіб, не менш як із двоступінчастою системою управління, яке створене для систематичного здійснення

корисливих злочинів і володіє (чи прагне володіти) системою захисту за допомогою корумпованих зв'язків;

- злочинна організація, яка створена як фінансово-промислова група, а саме – організаційна структура, що об'єднує банки, промислові підприємства, торгові організації (найчастіше багатопрофільні), котрі діють у різних сферах легального і нелегального бізнесу, пов'язані між собою єдиним технологічним циклом для підвищення конкурентоспроможності, зі своєю матеріальною і фінансовою базою, колегіальним органом управління, статутом, функціонально-ієрархічною системою, інформаційною базою, корумпованими зв'язками в органах державної влади; переслідує політичні цілі» [1, с. 418].

У контексті дослідження особливостей ОЗУ, що вчиняють контрабанду культурних цінностей, визначення типів таких ОЗУ у залежності від рівня їх організованості має як теоретичне, так і практичне значення. З одного боку, це впливає на кваліфікацію дій злочинців за конкретною частиною статті 28 КК України, а з іншого – визначає особливості здійснення розслідування злочинної діяльності ОЗУ різних типів та орієнтує слідство на прогнозування форм та способів протидії з боку злочинців і вжиття заходів з її попередження.

Враховуючи теоретичні напрацювання науковців, чийі дослідження присвячені тематиці виявлення та розслідування діяльності ОЗУ, матеріали слідчої та судової практики, а також сучасні реалії функціонування «чорного ринку» культурних цінностей, що зазнав впливу локдауну в період пандемії COVID-19 та збільшення кількості воєнних конфліктів по усьому світу, вважаємо за можливе визначити наступні типи ОЗУ, що вчиняють контрабанду культурних цінностей:

1. Невеликі організовані злочинні групи, діяльність яких носить епізодичний характер. Вони формуються на основі попередньої змови для вчинення одного або кількох злочинних епізодів контрабанди культурних

цінностей із осіб, які проживають в одній місцевості, та, зазвичай, мають незначний злочинний досвід. Для таких угруповань характерні обмежена кількість учасників, відсутність складної ієрархії, мінімальний рівень спеціалізації та використання відносно простих способів приховування предметів контрабанди. Вони діють у межах одного регіону або на коротких транскордонних маршрутах та швидко припиняють існування після реалізації злочинного задуму.

2. Стійкі організовані злочинні групи, що характеризуються відносною тривалістю існування, стабільністю складу та чітким функціонально-рольовим розподілом між учасниками, які, залежно від предметної спеціалізації злочинної діяльності, доцільно поділяти на такі підвиди:

2.1. Стійкі організовані злочинні групи, що здійснюють контрабанду різних видів культурних цінностей, доступ до яких вони мають або здатні отримати внаслідок використання налагоджених каналів здобуття, переміщення та збуту. Такі групи, як правило, не обмежуються певною категорією культурних об'єктів і можуть займатися незаконним переміщенням картин, ікон, археологічних предметів, антикваріату, нумізматичних колекцій, предметів релігійного культу тощо. Їх діяльність характеризується гнучкістю, адаптивністю до кон'юнктури «чорного ринку» культурних цінностей та орієнтацією на максимізацію прибутку незалежно від виду предмета контрабанди. Їх діяльність є досить системною та спрямована на накопичення значних нелегальних капіталів за рахунок використання сприятливих для контрабанди культурних цінностей умов, породжених існуванням неконтрольованих, окупованих територій та транзитних зон;

2.2. Стійкі організовані злочинні групи, що спеціалізуються на контрабанді конкретного виду культурних цінностей, наприклад, виключно іконопису, живопису, археологічних артефактів, предметів сакрального мистецтва, ювелірних виробів або дорогоцін-

ного каміння. Така спеціалізація зумовлює накопичення членами групи специфічних знань у відповідній сфері, формування вузькоспеціалізованих каналів збуту, залучення профільних експертів та використання більш витончених способів маскування незаконного походження і переміщення культурних цінностей, що істотно ускладнює їх виявлення та документування.

3. Міжрегіональні організовані злочинні угруповання, діяльність яких охоплює кілька регіонів держави та передбачає використання розгалуженої мережі кур'єрів, сховищ і транзитних пунктів. Для таких ОЗУ характерним є поєднання незаконного обігу культурних цінностей із суміжними злочинами (підроблення документів, легалізація доходів, вчинення крадіжок об'єктів культурної спадщини та розбійних нападів, зайняття «чорною археологією»), а також використання складних логістичних схем переміщення предметів контрабанди. Такі ОЗУ широко використовують можливості налагодження корупційних зв'язків із представниками різних державних установ та організацій як на території України, так і поза її межами для прикриття та забезпечення своєї злочинної діяльності, а також підтримують тісні контакти із представниками злочинного середовища, які наділені певним авторитетом у злочинних колах.

4. Транснаціональні організовані злочинні угруповання, що здійснюють контрабанду культурних цінностей у міжнародних масштабах. Вони характеризуються високим рівнем організованості, багаторівневою ієрархічною структурою, наявністю стабільних міжнародних зв'язків із закордонними посередниками, антикварними ринками, приватними колекціонерами та аукціонними майданчиками. Такі угруповання активно використовують підрблену або фіктивну документацію, механізми легалізації доходів та складні схеми маскування походження культурних цінностей за рахунок тісного переплетіння незаконних дій із законною діяльністю щодо об'єктів, які носять мистецьку, історичну, релігійну чи

іншу цінність. Їх діяльність спрямована на забезпечення стабільного незаконного потоку різноманітних культурних цінностей різної фінансової вартості з одних держав до інших.

5. Організовані злочинні угруповання, інтегровані у легальний ринок мистецтва, діяльність яких поєднує легальні та нелегальні елементи. Для них характерним є використання легальних суб'єктів господарювання (галерей, антикварних салонів, аукціонних домів, транспортно-експедиційних компаній) як прикриття для незаконного переміщення та збуту культурних цінностей. Такі ОЗУ мають підвищений рівень конспірації та здатність тривалий час уникати викриття. Їх злочинна діяльність орієнтована на здобуття та незаконне перевезення як з України, так і в Україну об'єктів культурної цінності або певного типу, або «під замовлення» конкретного клієнта-колекціонера.

6. Злочинні організації, для яких контрабанда культурних цінностей є одним із напрямів незаконної діяльності. Такі злочинні утворення характеризуються високим рівнем організованості, стійкістю та багатопрофільністю злочинної діяльності. Контрабанда культурних цінностей у їх межах не є основним або єдиним видом кримінального бізнесу, а виступає складовою ширшої системи протиправної діяльності, що може охоплювати незаконний обіг зброї, наркотичних засобів, торгівлю людьми, легалізацію (відмивання) доходів, ухилення від сплати податків, фінансові махінації та інші корисливі злочини. Злочинні організації такого типу, як правило, мають значні фінансові ресурси, розгалужену мережу корупційних зв'язків, можливості для впливу на легальні економічні процеси та доступ до міжнародних каналів переміщення товарів. Це дозволяє їм

використовувати складні схеми маскування злочинної діяльності, поєднувати легальні та нелегальні операції з об'єктами культурної спадщини, а також тривалий час уникати викриття правоохоронними органами. У їх структурі функціонують спеціалізовані підрозділи або окремі учасники, відповідальні саме за незаконний обіг культурних цінностей, які інтегровані у загальну ієрархію злочинної організації та підпорядковуються її керівному центру.

Для таких злочинних організацій характерним є використання контрабанди культурних цінностей як додаткового джерела доходу, способу диверсифікації кримінальних ризиків або механізму інвестування та збереження нелегально отриманих коштів у вигляді високоліквідних та мобільних активів, якими виступають різноманітні картини, релігійні та культові об'єкти, антикваріат тощо, чия вартість з плином часу лише зростає. Об'єкти культурної цінності можуть використовуватися ними, також, для оплати нелегальних послуг, «бартерних» злочинних операцій, надання неправомірної вигоди різним високопоставленим особам, адже натуральні операції із такими об'єктами не залишають фінансових і цифрових слідів.

Висновки. Виокремлення наведених типів ОЗУ, що вчиняють контрабанду культурних цінностей, має істотне значення для криміналістичної характеристики цього виду злочинної діяльності. Воно дозволяє диференціювати підходи до планування та організації досудового розслідування, визначати оптимальні тактичні та методичні рішення, прогнозувати можливі форми протидії з боку злочинців і підвищувати ефективність виявлення, документування та припинення діяльності таких угруповань.

Анотація

У статті досліджено особливості контрабанди культурних цінностей, що вчиняється організованими злочинними угрупованнями, крізь призму криміналістичної типології таких формувань. Обґрунтовано, що підвищена суспільна небезпека цього виду злочинної діяльності зумовлена високим рівнем організованості, конспіративності, транснаціональності та функ-

ціонально-рольової диференціації учасників злочинних угруповань. Проаналізовано наукові підходи до визначення ознак організованих злочинних формувань, їх структури та стійкості, а також положення судової практики щодо критеріїв відмежування організованих груп і злочинних організацій.

З урахуванням сучасних трансформацій «чорного ринку» культурних цінностей, цифровізації злочинної діяльності, активізації транснаціональних зв'язків та використання легального арт-ринку як прикриття, запропоновано авторську типологію організованих злочинних угруповань, що здійснюють контрабанду культурних цінностей. Виокремлено епізодичні та стійкі організовані групи, міжрегіональні та транснаціональні угруповання, а також злочинні організації, інтегровані у легальний ринок мистецтва або такі, для яких контрабанда культурних цінностей є одним із напрямів багатопрофільної злочинної діяльності. Особливу увагу приділено розмежуванню стійких організованих груп залежно від предметної спеціалізації їх злочинної діяльності.

Зроблено висновок, що запропонована типологія має важливе теоретичне й практичне значення для формування криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей, визначення напрямів і обсягу доказування, побудови слідчих версій та вибору ефективних тактичних і методичних рішень під час досудового розслідування.

Ключові слова: культурні цінності, контрабанда, криміналістична класифікація, досудове розслідування, організована злочинна діяльність, організоване злочинне угруповання.

Chernysh Yu.P. Typology of organized criminal groups in the field of smuggling of cultural property

Summary

The article examines the specific features of smuggling of cultural property committed by organized criminal groups through the lens of the forensic typology of such formations. It substantiates that the increased social danger of this type of criminal activity is determined by a high level of organization, conspiracy, transnational nature, and functional and role-based differentiation of the members of criminal groups. Scientific approaches to identifying the characteristics of organized criminal formations, their structure and stability, as well as the provisions of judicial practice regarding the criteria for distinguishing between organized groups and criminal organizations, are analyzed.

Taking into account modern transformations of the “black market” for cultural property, the digitalization of criminal activity, the intensification of transnational criminal links, and the use of the legal art market as a cover for illegal operations, the author proposes an original typology of organized criminal groups engaged in the smuggling of cultural property. The study identifies episodic and stable organized groups, interregional and transnational criminal formations, as well as criminal organizations integrated into the legal art market or those for which the smuggling of cultural property constitutes one of the areas of multifaceted criminal activity. Particular attention is paid to distinguishing stable organized groups depending on the subject-matter specialization of their criminal activities.

It is concluded that the proposed typology has significant theoretical and practical value for shaping the forensic characteristics of cultural property smuggling, determining the directions and scope of proof, constructing investigative hypotheses, and selecting effective tactical and methodological decisions during pre-trial investigation.

Key words: cultural property, smuggling, forensic classification, pre-trial investigation, organized criminal activity, organized criminal group.

Список використаних джерел:

1. Аркуша Л. І. Рівні організованої злочинної діяльності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 417–419.
2. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Харків, 2003. 17 с.
3. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 14 листопада 2018 року у справі № 484/1134/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77968934>